

PALEOLİTİK DÖNEM ANADOLU FOSİL İNSAN BULUNTULARI

Ahmet İhsan AYTEK*

Gönderim/Received: 09 Ağustos/August 2017

Kabul/Accepted: 16 Kasım/November 2017

Öz

İnsanın Afrika'dan çıkıp dünyaya yayılımı paleoantropolojinin en önemli konularından birisidir. Bu göçlerin ne zaman, hangi rotalar kullanılarak ve hangi insan türleri tarafından gerçekleştirildiği önemli sorular olarak karşımıza çıkmakta, bulunan her yeni fosil bu sorulara ait yeni cevapları ortaya koymaktadır. Anadolu, üç kıtanın arasında yer alması sebebiyle bu kıtalar için önemli bir köprü görevi görür. Coğrafi pozisyonuna rağmen, paleoantropolojik çalışmalar kısıtlı olduğu için fosil insan kalıntıları çok azdır. Fosil insan kalıntılarının çoğu erken dönem çalışmalarında bulunmakla beraber, son yıllarda yapılan yeni çalışma ve keşifler Anadolu'nun bu göçlerdeki önemini daha çok açığa çıkarmaktadır. Bu çalışma Anadolu'da bulunmuş ve Paleolitik döneme tarihlendirilmiş fosil insan kalıntıları hakkında yapılmış çalışmaların derlemesi olarak hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Anadolu, göç, Paleolitik dönem, insan fosilleri

Paleolithic Human Fossils from Anatolia

Abstract

The timing and route of early human dispersals outside the African continent are among the most important issues in paleoanthropology. Several questions arise concerning both early and later dispersals: When did migration events happen? From which populations did these dispersing hominins stem? Which routes did they use? One of the likely dispersal corridors passes through Anatolia, which is situated between three continents and therefore can be seen as an important bridge among them. Despite its geographic position, paleoanthropological research in Anatolia

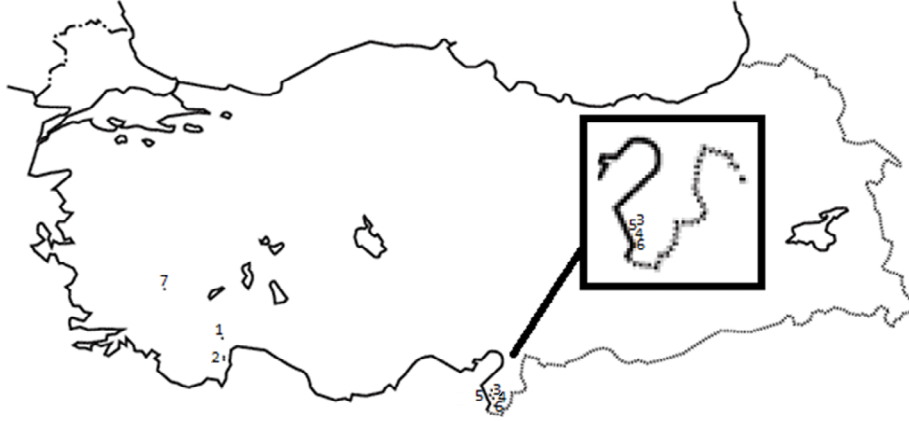
* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, İstiklâl Yerleşkesi/BURDUR | aytek@mehmetakif.edu.tr

has been limited, and the known fossil human record from this region is small. Although most of the known fossil human remains were found during early investigations, in the last decade new finds have further highlighted the importance of Anatolia in paleoanthropology. This article reviews the Paleolithic human fossil record from Anatolia.

Key Words: *Anatolia, migration, Paleolithic, human fossils*

Giriş

Anadolu, Afrika ve Orta Doğu'dan Avrupa'ya ve Asya'ya doğru açılan göç yollarından birisi üzerinde yer almaktadır. Bu bağlamda, Anadolu'daki insan fosilleri hem *Homo* genusunun ilk temsilcilerinin, hem de sonraki *Homo* türlerinin göçlerinin aydınlatılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu önemli coğrafi pozisyonu ve komşu ülkeler ile benzerliklerine rağmen Anadolu'da gerçekleştirilmiş çalışma çok azdır ve bu yüzden fosil insanlar çok az buluntu ile temsil edilmektedir (Harvati vd., 2009; Harvati, 2016; Roksandic, 2016; Strait vd., 2016). Paleolitik çağa ait kamp alanları açısından Anadolu büyük öneme sahiptir. Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi'ne göre Anadolu'da 490 adet Paleolitik yerleşke bulunmakta ve bu sayı sürekli artmaktadır (www.tayproject.org). Bununla beraber, bunların çok azında çalışma yürütülmüş ve yürütülen bu az sayıdaki çalışmanın çoğu iyi kayıt altına alınmamıştır. Anadolu'da Paleolitik döneme ait fosil insan kalıntısı bulunan alanlar; Antalya'da Karain Mağarası, Beldibi kaya altı sığınağı, Hatay'da Merdivenli Mağarası, Kanal Mağarası, İncili Mağara (Büyük Mağara) ve Üçağzılı Mağarası'dır (Şenyürek, 1949; Şenyürek ve Bostancı, 1956, Bostancı, 1963, 1971, 1973; Güleç vd., 2007) (Şekil 1). Bu mağaraların haricinde Paleolitik döneme ait en eski insan fosilinin bulunduğu alan da Denizli'nin Kocabaş köyüdür (Şekil 1). Bu alanlardan sadece Karain Mağarası ve Üçağzılı Mağarası'nda sistemli kazı çalışmaları yürütülmektedir. Çalışmada alanlar kronolojik sıraları ile anlatılacaktır.

Resim 1. Paleolitik döneme ait insan fosili bulunan alanlar. (1) Karain Mağarası, (2) Beldibi kaya altı sığınağı, (3), Merdivenli Mağarası (4) Kanal Mağarası, (5) İncili Mağarası, (6) Üçağızlı Mağarası ve (7) Kocabaş Köyü.

Paleolitik Dönem İnsan Fosili Veren Alanlar

1. Kocabaş Köyü

Anadolu'da bilinen en eski fosil insan kalıntısı Denizli ilinin Kocabaş köyünde bulunmuştur. 2002 yılında Pamukkale Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. M. Cihat Alçıçek'in bölgede icra ettiği jeolojik araştırmalar esnasında traverten ocaklarına yaptığı ziyaretlerden birisinde bulunan fosil, bir kafatasına ait üç parçadan oluşmaktadır. Bir sağ duvar kemiği (parietal) parçası, kaş kemeri korunan bir alın kemiği (frontal) parçası ve kaş kemeri olmayan bir alın kemiği ile birleşik bir duvar kemiği parçasından ibaret bu kafatası kubbesinin üst kısmı traverten bloklarının kesimi esnasında zarar görmüştür (Violet vd., 2012).

Kafatası parçaları üzerinde gerçekleştirilen ilk çalışmada Kappelmann ve diğerleri (2008) metrik ölçülere ve bazı morfolojik özelliklere dayanarak fosilin *Homo erectus* olarak sınıflandırılması gerektiğini oraya koymuşlardır. Aynı çalışmada kafatasının iç kısmında görülen doku bozulmaları izlerinin ise tüberkülozdan kaynaklandığı ortaya konulmuş ve bu fosilin, bu hastalığın en erken örneği olduğu belirtilmiştir (Kappelmann vd., 2008). Söz konusu araştırmacılar bu patolojik oluşumun D vitamini eksikliğinden kaynaklanmış olabileceğini ileri sürmektedir. Roberts ve diğerleri (2009) tarafından yayınlanan bir makalede ise, bu izlerin tüberküloz tanımı için yeterli olmayacağı ve bu izlerin gömülüm sonrası geçirilen süreçlerden

kaynaklanmış olabileceği ortaya konulmaktadır. Ayrıca, D vitamini eksikliğine dair hiçbir izin olmadığı da bahsedilen çalışmada savunulmaktadır.

Bu ilk çalışmaların sonrasında, fosilin 3 boyutlu görüntüsü üzerinden geometrik morfometri yöntemi ile daha detaylı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar farklı *Homo erectus* gruplarını işaret etse de, bu fosillerin *Homo erectus* olarak sınıflandırılması gerektiğini ortaya koymuştur (Violet vd., 2012; Violet vd., 2014; Aytek ve Harvati, 2016).

Söz konusu bu fosil sistemli bir kazıda ele geçirilmemiş, fosilin çıkarıldığı alan traverten fabrikasının (Dalmersan) yetkilileri ile yapılan görüşme sonucunda belirlenmiştir. Fosilin geldiği seviye üzerinde Türk ve Fransız araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen paleomanyetik, sedimentolojik ve stratigrafik tarihlendirme çalışmaları, seviyenin 1.2-1.6 milyon yılları arasında olduğu tespit etmiştir ve bu da fosilin en az 1.2 milyon yaşında olduğunu göstermektedir (Khatip vd., 2014; Lebatard vd., 2014). Bölgede bulunan bu fosil haricinde; at, sığır, geyik, gergedan, mamut, bizon ve kaplumbağa fosilleri de bulunmuştur (Boulbos vd., 2014; Lebatard vd., 2014). Yine yakın zamanda gerçekleştirilen multidisipliner bir paleoekoloji çalışmasında Kocabaş insanının yaşadığı çevrenin bir göl ortamı olduğu ortaya konulmuştur (Alçiçek vd., 2016).

2. Karain Mağarası

Mağara Antalya şehir merkezine 30 km uzaklıkta yer alır. A, B, C, D ve E olarak kodlanmış beş farklı odadan oluşan mağarada çalışmalar halen B ve E odalarında Prof. Dr. Harun Taşkiran tarafından devam ettirilmektedir. Mağara Alt Paleolitik dönemden başlayarak Roma İmparatorluğu dönemine kadar yoğun bir şekilde insanlar tarafından iskân edilmiştir.

E odası Alt ve Orta Paleolitik döneme tarihlendirilmekte olup, zengin bir taş alet ve hayvan kemikleri yığına sahiptir. Daha alt seviyelerde, 2007 yılında bulunan bir el baltası da dahil olmak üzere, Aşölyen taş aletleri gün ışığına çıkarılmıştır ve bu seviye en az 400 bin yıl öncesine tarihlendirilmektedir (Yalçinkaya vd., 2008). Bu seviyede herhangi bir insan fosili bulunmamıştır. Musteriyen seviyeleri ise Termoluminesans (TL) ve Elektron Spin Rezonansı (ESR) yöntemleri ile 160 ile 60 bin yıl tarihleri arasına tarihlendirilmiştir (Rink vd., 1994; Otte vd., 1998) ve bu seviyede *Homo neanderthalensis* varlığı belirlenmiştir (Taşkiran, 2002). Mağarada ele geçen faunal kalıntılar; dağ keçisi, alageyik, karaca, yaban domuzu, yaban

öküzü, at, su aygırı, fil, mağara ayısı, mağara sırtlanı, kurt, vaşak, vahşi kedi, sansar, yabani tavşan, kır faresi, kirpi, çeşitli kuşlar ve tatlı su kabukluları ile temsil edilmektedir (Otte vd., 1998). Bu kalıntıların bazıları insanlar tarafından mağaraya getirilmekle beraber, bazıları da mağarayı kullanmış olan etçil hayvanlar tarafından mağaraya getirilmiştir.

Karain mağarasında fosil insana ait ilk buluntu D odasında Prof. Dr. Kılıç Kökten tarafından 1949 yılında bulunan izole dişlerdir (Şenyürek, 1949). Sol üst süt ikinci büyük azı dişi (Ldm²) ve başka bir dişe ait kırık kök parçasından oluşan bu buluntular Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek tarafından incelenmiştir. Azı dişinin morfolojisi ve ebatlarının Neandertal sınırları içerisinde olduğunu belirten Şenyürek, taç kısmının sadece küçük bir kısmı sağlam kalmış olan diş kökünün de kesici dişe ait olduğunu belirtmiştir (Şenyürek, 1949). Bu dişler Anadolu'da bulunmuş ilk insan fosilleri ve aynı zamanda ilk Neandertallerin varlığını çağrıştıran ilk buluntulardır.

1986 kazı sezonunda üç diş daha bulunmuş ve Prof. Dr. Berna Alpagut tarafından incelenmiştir. Dişler; sol alt ikinci büyük azı (LM₂), sol üst birinci büyük azı (LM¹) ve sol alt süt ikinci büyük azı dişi (Ldm₂) olarak tanımlanmıştır (Yalçınkaya, 1988). LM₂'nin modern insan morfolojisine ve ebatlarına sahip olduğu belirtilmekle beraber, diğer iki dişin Neandertal özelliklerine sahip olduğu özellikle Mount-Carmel ve Shanidar örneklerine benzerlikler gösterdiği ortaya konulmuştur (Yalçınkaya, 1988).

1996 kazı sezonunda, önceki keşiflerin aksine, diş harici buluntulara da rastlanmıştır. İlk fosil serisi; bir tanesi eksik olmak üzere sol ele ait 4 adet parmak kemiği (falanks), ön kol (radius) ve ayak bilek kemiği (cuboid) parçası, insana ait olup olmadığı tam olarak bilinmeyen bir baldır kemiği (fibula) ve bir alt çene kemiği (mandibula) ile temsil edilmekte olup, ESR ve TL yöntemleri ile 200-250 bin yıl arası bir döneme tarihlendirilmiştir (Otte vd., 1988). Bu buluntular ile ilgili detaylı bir çalışma yayımlanmamış olup, mandibular symphysis'in şekli, kesici dişlerin pozisyonu, foramen mentale'nin geride yer alması, çene çıkıntısının bulunmaması ve büyük azı dişleri arkasındaki boşluk gibi özellikler bakımından Neandertallere ait olduğu düşünülmektedir (Otte vd., 1998).

İkinci seri insan fosilleri ise, iki omur ve bir uyluk kemiği (femur) parçasından ibaret olup 350 ile 200 bin tarihleri arasında bir döneme tarihlendirilmiştir (Otte vd., 1988). Fosil buluntuların yanında ele geçen taş aletlere dayanılarak arkaik *Homo sapiens*'e ait oldukları savunulmuştur (Otte vd., 1988). Ancak, uyluk kemiği üzerinde yakın zamanda gerçekleştirilen bir çalışmada Chevalier ve diğerleri (2015) kemiğin diyafiz kısmının kortikal kalınlığını inceleyerek dairesel diş hat ve güçlü posteromedial destek gibi

Neandertallerde sıklıkla görülen bu özellikleri ortaya koymuştur. Bununla beraber güçlü posteromedial destek özelliğinin Namibia'daki Orta Pleistosen fosilinde de görülüyor olmasından dolayı (Grine vd., 1995), Chevalier ve diğerleri (2015) Karain femurunun daha büyük bir örneklem ile tekrar incelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Mağarada, Prof. Dr. Kılıç Kökten tarafından bulunan ve günümüzde Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen bir kafatası Prof. Dr. Erksin Güleç tarafından incelenmiştir (Güleç, 1994). Kafatasının tam olarak hangi seviyeden geldiği bilinmemekle beraber Üst Paleolitik veya Epipaleolitik dönemlerden birine ait olduğu düşünülmektedir. Kafatası sağlam olarak korunmamış olup direkt tarihlendirmeye de müsait değildir. Kafatası; üzerinde bir kesici dişi bulunan üst çene kemiği, yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ü korunmuş sol orbit bölgesi, alın (frontal) ve duvar kemiklerinden (parietal) oluşmaktadır. Kafatasının sağ kısmı ise taşlaşmış kum ile kaplıdır. Kafatası; kalın kaş kemeri, bir miktar prognatizma, geniş burun açıklığı ve uzun-alçak kafatası gibi ilkel özelliklere sahiptir. Kafatası ölçüleri La Ferassie (Fransa), Dar-es-Soltan (Fas) ve Qazfeh'de (İsrail) bulunan Üst Paleolitik insanların ölçüleri ile benzerlik gösterir (Güleç, 1994).

3. Merdivenli Mağara

Mağara, Hatay'ın Samandağ ilçesinde, Mağracık köyü yakınlarında yer almaktadır. Mağara Alman Jeolog Klaus Hormann tarafından 1954 yılında bulunmuş ve Prof. Dr. Enver Bostancı'ya bildirilmiştir. Bulunduğunda İlk Mağara olarak adlandırılıp daha sonra ismi Merdivenli Mağara olarak değiştirilmiştir. İlk ziyaret esnasında mağarada çakmaktaşı yonga ile fosilleşmiş hayvan kalıntlarına rastlanılmıştır. 1956 yılında, Bostancı mağarada test kazılarına başlamış ve insana ait bir alt büyük azı dişi ile üç kemik parçası bulmuştur (Şenyürek ve Bostancı, 1958). Bu kemiklerle beraber taş alet kalıntıları ve hayvan fosillerine de rastlanılmıştır. Aynı yıl, mağarada sistemli bir kazı başlatılmış, Üst ve Orta Paleolitik ile Roma dönemine ait kültürel kalıntılar bulunmuştur. Paleolitik döneme ait kenar kazıyıcılar, işlenmiş ve işlenmemiş uçlar Orta Doğu'da bulunan Levallois-Mousterien ile Avrupa'da bulunan Mousterien taş aletlerine benzemektedir (Şenyürek ve Bostancı, 1956). Mağaranın faunal kalıntıları; mağara ayısı, mağara aslanı ve yaban domuzu ile temsil edilmektedir.

Bu kazıda, Orta Paleolitik dönemin alt seviyelerinde insana ait iki üst büyük azı dişi ile bir alt büyük azı dişi bulunmuştur (Şenyürek ve Bostancı, 1956). Bu dişlerin Neandertallere ait olduğu belirtilirken, çalışmada çok

fazla detaya yer verilmemiştir. 1957 yılında, ikinci bir kazı daha gerçekleştirilmiş olup herhangi bir insan fosiline rastlanılmamıştır (Şenyürek ve Bostancı, 1958).

4. Beldibi Kaya Altı Sığınağı

Antalya'nın 30 km batısında, Beldibi köyünde yer alan bu sığınak, deniz seviyesinden 25 metre yüksekliktedir. Beldibi'nde ilk kazı 1959 yılında Bostancı tarafından gerçekleştirilmiş olup, kazıda bilimsel bir çalışma için yeterli büyüklükte olmayan insan kafatası parçaları bulunduğu rapor edilmiştir (Bostancı, 1963). Ertesi yıl gerçekleştirilen kazıda ise insana ait sağ ve sol uyluk kemiği (femur) parçaları bulunmuştur. Kafatası parçaları da, uyluk kemikleri gibi Üst Paleolitik ve Epipaleolitik katmanlarında bulunmuştur.

Uyluk kemiklerinin uç kısımlarının olmaması, çalışmanın sadece kemiğin orta kısmı üzerinde gerçekleştirilmiş olmasına neden olmuştur. Femur üzerinde linea aspera'nın orta derecede gelişmiş olduğunu gözlemleyen Bostancı (1963), bu durumun genellikle modern insanı karakterize eden bir özellik olduğunu vurgulamaktadır. Kemiğin orta kısmının ön-arka ve yanal yönlü çap ölçümleri ile oluşturulan endis hesaplaması sol kemik için 114.8 ve sağ kemik için 116.17 olarak hesaplanmıştır.

Bu değerleri *Homo erectus*, *Homo neanderthalensis*, Skull III, V, VI modern insanları ve günümüz modern insanları ile karşılaştıran Bostancı; sağ bacak kemiğinin *Homo neanderthalensis* ile *Homo sapiens* arasında, sol kemiğin ise günümüz *Homo sapiens* değerlerinde olduğunu ortaya koymuştur (Bostancı, 1963). Beldibi'nde ayrıca muhtemelen Üst Paleolitik döneme kadar giden, duvar resimleri ve işlemleri de bulunmuştur (Bostancı, 1959).

5. Kanal Mağarası

Kanal Mağarası Hatay ilinin Çevlik beldesine bağlı Mağaracık köyünde, kıyıdan 300 metre, Merdivenli Mağarası'ndan ise 600 metre uzaklıktadır. Yukarıdan aşağıya doğru Orta Aurignacian, Alt Aurignacian ve Levalloiso-Mousterien katmanlarına sahiptir (Bostancı, 1971). 1969 yılında gerçekleştirilen kazılarda, Levalloiso-Mousterien katmanında bir sol üst süt köpek dişi (Lc¹) ve Alt Aurignacian katmanında bir sağ alt ikinci büyük azı dişi (RM₂) bulunmuştur (Bostancı, 1971). Köpek dişinin ölçüleri Shanidar,

Skhul, Pech de L'Azé ve Krapina 3 bireyleri ile karşılaştırılmış ve Neandertal çocukları ile benzerlik göstermiştir (Bostancı, 1971). Diğer diş ise modern insan özellikleri göstermekte olup, Bostancı tarafından *Homo sapiens çevlikiyensis* olarak adlandırılmıştır (1971).

6. İncili Mağara

Büyük Mağara olarak da bilinen İncili Mağara Kanal Mağarası'ndan 300 metre güneyde yer alır. Mağarada gerçekleştirilen kazılarda 50 yaşlarında bir erkek bireye ait olduğu düşünülen alt çene kemiği (mandibula), üst çene kemiği (maxilla), uyluk kemiği (femur), tibia (baldır kemiği), birkaç omur ve ayak bilek ve parmak kemikleri rapor edilmiştir (Bostancı, 1973). Bostancı, buluntularda çene çıkıntısının olmayışı, simian shelf (alt çenenin önünde yer alan kemiksi çıkıntı) varlığı, Neandertaller ile karşılaştırılabilecek düzeyde büyük zygomatik çıkıntı ve modern insana göre daha büyük ayak kemikleri gibi ilkel özellikler belirlemiştir. Bu kemiklerin fosil bir *Homo* türüne ait olduğunu düşünen Bostancı (1973), bu bireyi *Homo sapiens çevlikiyensis* olarak sınıflandırmıştır.

7. Üçağzılı Mağara

Hatay ilinde, Suriye sınırına yaklaşık 6 km uzaklıkta, Samandağ ilçesinde yer alan bu mağarada ilkin çalışmalar Angela Minzoni-Deroche tarafından 1989 yılında başlatılmış olup, 1997 yılından beri Prof. Dr. Erksin Güleç tarafından yürütülmektedir (Kuhn vd., 2009). Bölge, topografik ve ekolojik özellikler bakımından Levant bölgesi ile benzerlikler göstermektedir.

Öncül Üst Paleolitik ve Ahmariyen dönem taş aletleri içeren katmanlar, bitki kalıntıları ve deniz kabukluları üzerinde gerçekleştirilen radyokarbon testleri ile günümüzden 41 bin ile 29 bin yıl öncesine tarihlendirilmektedir. Mağarada ayrıca, günümüzden 17 bin yıl öncesine tarihlendirilen Epipaleolitik dönem kalıntıları da mevcuttur.

Mağaradaki kazılar yaban öküzü, alageyik, kızıl geyik, domuz, keçi, karaca, etçil hayvanlar, kemirgenler, balıklar, kaplumbağalar ve deniz kabuklularını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, taş aletlerin yanı sıra, kemikten ve deniz kabuklularından yapılmış süs eşyaları da bulunmuştur (Kuhn vd., 2009). Mağara yoğun bir şekilde insanlar tarafından kullanılmakla beraber, fosil insan kalıntısı çok azdır (Kuhn vd., 2009).

Mağaranın 41-29 bin yıl öncesine tarihlendirilen katmanlarında, gerçekleştirilen kazılarda 19 izole diş, bir üst çene (maksilla) parçası ve bir kafatası parçası ve bir metacarpal bulunmuştur (Güleç vd., 2008; Güleç vd.; 2013, Güleç vd.; 2014, Güleç vd.; 2016). Buluntular içerisinde 2 kesici, 2 köpek dişi, 1 küçük azı ve 5 büyük azı dişi üzerinde çalışma gerçekleştirilmiş olup, her dişin ayrı bir bireye ait olduğu belirlenmiştir (Güleç vd., 2007). Dişlerin çoğunun *Homo sapiens* özellikleri gösterdiği, en az bir dişin ise muhtemel Neandertal özellikleri gösterdiği ortaya konulmuştur (Güleç vd., 2007). Dişler ile ilgili detaylı bir çalışma halen devam etmektedir.

Sonuç

Anadolu, paleoantropolojik açıdan sahip olduğu büyük potansiyele rağmen, insan fosilleri bakımından oldukça fakirdir. Fosil buluntular Akdeniz hattı üzerinde kendini gösterir. Bunun sebebi, insanların sadece bu bölgeyi iskân etmiş olmaları değil, bu bölgedeki çalışmaların sonuçlar vermiş olmasıdır. Zira, Anadolu'nun birçok bölgesi Paleolitik döneme ait taş aletleri kalıntıları bakımından oldukça zengindir (Kuhn vd., 2009; Dinçer, 2016). Bu da insanların her bölgeyi kullanmış olduklarını ortaya koyar. Sadece yedi farklı alanda bulunmuş insan fosilleri ile temsil edilen Paleolitik dönem insanları Anadolu'da en az üç farklı insan türünün yaşamış olduğunu göstermektedir: *Homo erectus*, *Homo neanderthalensis* ve *Homo sapiens*. Tür çeşitliliğinin yanında, bu türlerin ortaya çıkış zamanları da Anadolu'nun sadece modern insanın Afrika dışına çıkıp dünyaya yayılışında değil, aynı zamanda arkaik insan türlerinin de yayılımında bir geçiş noktası olduğunu ortaya koymaktadır. İnsan türlerinin ilk kez ortaya çıktığı Paleolitik döneme ait kazı sayısı çok az olmakla beraber, son yıllarda Kültür Bakanlığı izni ile gerçekleştirilen yüzey araştırmalarındaki artış bu potansiyeli açığa çıkarmada yeni imkânlar sağlamaktadır. Yeni çalışmalarla beraber bu üç tür haricinde farklı insan türlerine ait fosillerin bulunması hiç şaşırtıcı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Alçıçek, M. C. vd. (2016). “*Homo erectus* paleoenvironments in the early Pleistocene Denizli Basin, SW Anatolia”, Conference: Colloque Q10. AFEQ CNFINQUA Paléoclimats et environnements quaternaires, quoi de neuf sous le soleil?, At Bordeaux.

- Aytek, A. ve Harvati, K. (2016). "The Human Fossil Record from Turkey", *Paleoanthropology of the Balkans and Anatolia: Human evolution and its context*, K. Harvati ve M. Roksandic (Ed.), Dordrecht: Springer, 79-91.
- Bostancı, E. (1959). "Research on the Mediterranean coast of Anatolia: A new Paleolithic site at Beldibi near Antalya, Anatolia", *Anadolu (Anatolia)*, 4, 129-178.
- Bostancı, E. Y. (1963). "Human fossil remains in Beldibi and Belbaşı rock shelters on the Mediterranean coast of Anatolia", *Antropoloji*, 1, 17-36.
- Bostancı, E. Y. (1971). "Kanal Mağarası'nda Levalloise-Mousterian Seviyede Keşfedilen Bir Üst Süt Canine ile Alt Aurignacien Seviyede Bulunan Bir Mandibulae Molar Hakkında İnceleme", *Antropoloji*, 5, 45-82.
- Bostancı, E. Y. (1973). "*Homo sapiens çevlikiensis* in the Canal and Big caves of Çevlik near Samandağ of the province of Antakya on the Mediterranean coast of Anatolia", *Antropoloji*, 6, 29-56.
- Boulbes, N., Mayda, S., Titov, V. V., ve Alçıçek, M. C. (2014). "Les grands mammifères du Villafranchien supérieur des travertins du Bassin de Denizli (Sud-Ouest Anatolie, Turquie)", *L'Anthropologie*, 118(1), 44-73.
- Chevalier, T., Özçelik, K., De Lumley, M.-A., Kösem, B., De Lumley, H., Yalçinkaya, I., ve Taşkıran, H. (2015). "The endostructural pattern of a Middle Pleistocene human femoral diaphysis from the Karain E site (Southern Anatolia, Turkey)", *American Journal of Physical Anthropology*, 157, 648-658.
- Dinçer, B. (2016). "The Lower Paleolithic in Turkey: Anatolia and hominin dispersals out of Africa", *Paleoanthropology of the Balkans and Anatolia: Human evolution and its context*, K. Harvati ve M. Roksandic (Ed.), Dordrecht: Springer, 213-228.
- Grine, F. E., Jungers, W. L., Tobias, P. V., ve Pearson, O. M. (1995). "Fossil *Homo* femur from Berg Aukas, northern Namibia", *American Journal of Physical Anthropology*, 97, 151-185.
- Güleç, E. (1994). "Akdeniz Bölgesi'nde Bulunan Üç Fosil Kafatası", *Belleten*, 58(223), 531-552.
- Güleç, E., Özer, İ., Sağır, M., ve Kuhn, S. (2007). "Early Upper Paleolithic human dental remains from Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey)", *American Journal of Physical Anthropology*, 132(S44), 122.
- Güleç, E., Kuhn, S. L., Stiner, M. C., Özer, İ., Sağır, M. ve Erkman, A. C. (2008). "2006-2007 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30(4), 233-242.
- Güleç, E., Özer, İ., Sağır, M., Baykara, İ ve Şahin, S. (2013). *2012 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı*. 35. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, ss. 18-23 .

- Güleç, E., Özer, İ., Sağır, M., Açikkol Yıldırım, A., Baykara, İ. ve Şahin, S. (2014). “2013 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36(2), 313-324.
- Güleç, E., Özer, İ., Sağır, M., Baykara, İ ve Şahin, S. (2016). “2015 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı” *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 38(2), 359-370.
- Harvati, K., Panagopoulou, E., ve Runnels, C. (2009). “The paleoanthropology of Greece”, *Evolutionary Anthropology*, 18, 131-143.
- Harvati, K. (2016). “Paleoanthropology in Greece: Recent findings and interpretations”, *Paleoanthropology of the Balkans and Anatolia: Human evolution and its context*, K. Harvati & M. Roksandic (Ed.), Dordrecht: Springer, 3-14.
- Kappelman, J., Alçiçek, M. C., Kazancı, N., Schultz, M., Özkul, M., ve Şen, Ş. (2008). “Brief communication: First *Homo erectus* from Turkey and implications for migrations into temperate Eurasia”, *American Journal of Physical Anthropology*, 135(1), 110-116.
- Khatib, S., Rochette, P., Alçiçek, M. C., Lebatard, A. E., Demory, F., ve Saos, T. (2014). “Études stratigraphique, sédimentologique et paléomagnétique des travertins de Kocabaş, Bassin de Denizli, Anatolie, Turquie, contenant des restes fossiles quaternaires”, *L’Anthropologie*, 118(1), 16-33.
- Kuhn, S. L., Stiner, M. C., Güleç, E., Özer, İ., Yılmaz, H., Baykara, İ., ... , Suata-Alpaslan, F. (2009). “The early Upper Paleolithic occupations at Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey)”, *Journal of Human Evolution*, 56, 87-113.
- Lebatard, A. E., Alçiçek, M. C., Rochette, P., Khatib, S., Vialet, A., Boulbes, N., ... , de Lumley, H. (2014). “Dating the *Homo erectus* bearing travertine from Kocabaş, (Denizli, Turkey) at at least 1.1 Ma”, *Earth and Planetary Science Letters*, 390, 8-18.
- Otte, M., Yalçinkaya, I., Kozłowski, J., Bar-Yosef, O., Bayon, I. L., ve Taşkiran, H. (1998). “Long-term technical evolution and human remains in the Anatolian Paleolithic”, *Journal of Human Evolution*, 34, 413-431.
- Rink, W. J., Schwarz, H. P., Grün, R., Yalçinkaya, I., Taşkiran, H. ve Otte, M., (1994). “E.S.R. dating of the last interglacial Mousterian at Karain Cave, Southern Turkey”, *Journal of Archaeological Science*, 21, 839-849.
- Roberts, C. A., Pfister, L., ve Mays, S. (2009). “Letter to the editor: Was tuberculosis present in *Homo erectus* in Turkey?” *American Journal of Physical Anthropology*, 139, 442-444.
- Roksandic, M. (2016). “The role of the Central Balkans in the peopling of Europe: The paleoanthropological evidence”, *Paleoanthropology of the Balkans and Anatolia: Human evolution and its context*, K. Harvati & M. Roksandic (Ed.), Dordrecht: Springer, 15-33.

- Strait, D. S., Orr, C. M., Hodgkins, J., Spassov, N., Gurova, M., Miller, C., (2016). "The human fossil record of Bulgaria, and the formulation of biogeographic hypotheses", *Paleoanthropology of the Balkans and Anatolia: Human evolution and its context*, K. Harvati & M. Roksandic (Ed.), Dordrecht: Springer, 69-78.
- Şenyürek, M. (1949). "Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Karain Kazısında Bulunan İki Fossil Dişe Dair Kısa Ön Rapor", *Belleten*, 52, 833-837.
- Şenyürek, M., & Bostancı, E. (1956). "The excavation of a cave near the village Mağracık in the Vilayet of the Hatay" *Anatolia*, 1, 81-83.
- Şenyürek, M., ve Bostancı, E. (1958). "Hatay Vilayetinde Prehistorya Araştırmaları", *Belleten*, 86, 147-156.
- Taşkıran, H. (2002). "Karain Mağarası", *Arkeo Atlas*, 1, 50.
- Vialet, A., Guipert, G., & Alçiçek, M. C. (2012). "Homo erectus found still further West: Reconstruction of the Kocabaş cranium (Denizli, Turkey)", *Comptes Rendus Palevol*, 11, 89-95.
- Vialet, A., Guipert, G., Alçiçek, M. C., & de Lumley, M. A. (2014). "La calotte crânienne d'Homo erectus archaïque de Kocabaş, Bassin de Denizli, Anatolie, Turquie (The archaic Homo erectus skullcap from Kocabaş, Denizli Basin, Anatolia, Turkey)", *L'Anthropologie*, 118, 74-107.
- Yalçinkaya, I. (1988). *1986 Yılı Karain Kazıları*. 9. Kazı Sonuçları Toplantısı, 15-37.
- Yalçinkaya, I., Taşkıran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M. B., ve Kartal, G. (2008). "2007 Yılı Karain Mağarası Kazıları", 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 285-300.

<http://tayproject.org> Erişim Tarihi: 09.08.2017